

POVAHA A DEDIČSTVO FILOZOFICKÉHO MYSLENIA VÝCHODU A ZÁPADU*

JAROSLAV MARTINKA

Súčasná veda svojou úrovňou a výsledkami neobyčajne prenikavo realizuje a v praktickej rovine demonštruje niekoľko storočné ideály tvorcov európskej filozofickej a vedeckej tradície, orientovanej snahou človeka o ovládanie prírody. K ešte väčšiemu optimizmu v tomto smere oprávňujú terajším stavom naznačené perspektívy. Na druhej strane však takto dosiahnuté výsledky jednoznačne neeliminovali hlboké konflikty v živote spoločnosti a jednotlivca. Zdá sa, že vlna odcudzenia — taká typická pre modernú civilizáciu — a jej následky sa umocňujú už spomínaným pokrokom. Je len prirodzené, že takýto stav zintenzívňuje dlhšie trvajúcu výmenu názorov medzi filozofmi Západu a Východu, najmä snahu prehĺbiť a uceliť humanizmus človeka dvadsiateho storočia. Pritom sa, samozrejme, vychádza z predpokladu, že obidve línie vývoja filozofického, sociálneho, politického, etického či vedeckého myslenia sú komplementárne. Táto diskusia je mnohovrstevná, zdanlivo oprávňuje k nádejám, v podstate však zatiaľ pokračuje bez pozitívnejších výsledkov.

V tejto stati nemožno reagovať na všetky stránky a roviny problémov a názorov, ktoré sa vyskytujú na oboch stranách spomínaného dialógu. Ide skôr o pokus osvetliť otázku, či je vôbec možný.

Je všeobecne známe, že filozofické myslenie, v celosvetovom meradle si uchováva svoju špecifickú povahu až do dnešných čias zhruba vo dvoch vývinových líniách:

a) Európska filozofia je pokračovaním gréckej filozofickej reflexie a viaže sa na ňu rozvoj vedeckého myslenia so svojimi podstatnými aj modernými znakmi a určeníami.

b) Východná filozofia vo svojej najvyvinutejšej podobe (India, Čína), akokoľvek hlboká a diferencovaná, nevytvorila podmienky pre fúziu filozofickej reflexie a vedy, ktorá tam bez európskeho vplyvu nikdy neprekročila úroveň svojho empirického štádia, prípadne len rozvinula čiastkové techniky.

Aby sme pochopili a vysvetlili rozdielne povahy oboch spôsobov filozofického uvažovania musíme postihnúť ich východiskové momenty a základné modely.

Indický typ filozofického uvažovania vyrastá zo starej náboženskej tradície, uchovanej vo Vedách. Už tieto pramene, ako aj mladšie Upanišády, dokladajú, že filozofická tradícia má tu ako svoj základný model uvažovania subjektívnu reflexiu sveta, reality, prírody, ktorá je k človeku mimoriadne štedrá. Ani prírodné podmienky a poväčšine ani sociálne faktory nevyžadovali od Inda väčšiu aktivitu. Mohol sa za daných okolností sústrediť na seba a do seba, aby sebareflexiou vyčerpал nielen svoje vedomie, ale per analogiam dal status vyššiemu duchovnému princípu sveta — Brahman. Brahman je vo svojej podstate ne-

* Venované profesorovi Igorovi Hrušovskému.

diferencovaný a môže byť poznaný len individuálnym duchovým princípom — Atman, ktorý je s prvým identický. Rozum, uvažovanie pomocou logických prostriedkov je nedostačujúce,¹ lebo ním postihujeme len to, čo je obmedzené, diferencované, čo je závislé, ako aj svet konkrétnych vecí, a pominuteľné, neskutočné — majú. Nekonečné nemožno vyčerpať konečným, podmieneným, ono je absolútne a možno ho poznať len bezprostrednou intuíciou, kontaktom s ním. Reálny svet, svet vecí, sa týmto celkom devaluje. Tento postoj nezaujíma len hinduizmus, ale v určitej modifikácii ho obsahuje aj budhizmus. Je to stanovisko, ktoré nepraje konkrétnemu skúmaniu sveta; jeho štruktúry. Filozofické bádanie tu nevytvára predpoklady pre vedecké skúmanie, nie je teoretické.

Aby sme pochopili čínsku civilizáciu a jej filozofiu, je nevyhnutné sústrediť pozornosť predovšetkým na konfucianizmus, pre ňu typický a najrozšírenejší. Keď uvážime, že konfuciánsky model reality je silne sociomorfný, upozorňuje to na dôležitosť a osobitný význam sociálnych vzťahov Číny pri formovaní sa tamojšieho spoločenského vedomia. Po prekonaní prvotného štádia vývoja (prírodného) nebol život v starovekej Číne možný bez organizovanej spolupráce. Administratívny a štátny aparát, neskoršie silne zbyrokratizovaný, zamedzil vytvorenie majetkového otroctva a obchodnej oligarchie. Každá individuálna iniciatíva bola začlenená do rámca celospoločenskej aktivity. Štátny administratívny aparát prekročil svojou kompetenciou a významom prirodzenú sociálnu jednotku, patriarchálnu roľnícku rodinu, ale túto subštruktúru nenarušil. Tak čínska civilizácia zostala v podstate civilizáciou poľnohospodárskeho typu, kde sa človek cítil závislý od pôdy, ktorá mu dávala plody. Tieto okolnosti predurčovali pasívny vzťah Číňanov k svetu a k prírode. Snažili sa ju využiť tým, že sa jej prispôbovali. To podnecovalo ich myslenie a povaha prírody k pozorovaniu jej mechanizmov, ako ich mohli postihnúť bezprostredným vnímaním. Pozorovanie na dištanc urobilo z nich skvelých technických vynálezcov, zabránilo však takému vedeckému bádaniu, ktoré sa zakladá na vonkajšom (ľudskom) zasahovaní do prirodzeného toku objektívnych procesov.² Pasívny (roľnícky) vzťah človeka k prírode je pravdepodobne hlavným faktorom, ktorý zapríčinil, že v spoločenskom vedomí Číňanov čoskoro sedimentovali formy štruktúry sociálnej reality, ktorá sa zdala integrálnym ucelením prirodzenej povahy patriarchálnej rodiny. To nakoniec prispelo k tomu, že model sociálnej reality bol prenesený do vyššej roviny a ustanovený ako model kozmu. Filozofia, chápaná ako múdrosť, sa potom venovala prevažne len vysvetľovaniu tradičných stanovísk, morálnych a sociálnych názorov a nekládla si za úlohu hlbšie pertraktovať otázky povahy sveta a bytia. Teda tak v Indii, ako aj v Číne nedospelo filozofické myslenie ani do štádia kritického a adekvátneho vymedzenia predmetu teoretického bádania sveta ako celku — a tobôž tento objektívny celok neponímala diferencovane

¹ *Katha Upanishad I i.*, 22 in: *The Indian Heritage*. Selected and translated by Dr. V. Raghavan. The Indian Institute of Culture, India 1956.

² J. Needham, *Science and Society in East and West*. Science & Society, Fall 1964, vol. XXVIII, No. 4.

z hľadiska záujmu špeciálnych vied. F. S. C. Northrop³ charakterizuje myslenie Východu ako intuitívne, oproti postulatívne mysleniu na Západe. Teraz je potrebné nájsť okolnosti, ktoré zapríčinili tento rozdielny prístup k skúmaniu sveta.

Keď analyzujeme jednotlivé systémy Východu zo základného gnozeologického aspektu a pokúsime sa postihnúť ontologický status subjektu a objektu, zistíme, že:

a) geneticky (majúc na zreteli predchádzajúce úvahy) je ontologický status za zvláštnych historických okolností objektu daný subjektom, to znamená, že základný filozofický model sveta je antropomorfný.

b) funkčne v gnozeologickej rovine — vystupuje objekt ako základný, totálny princíp, kým subjekt vystupuje ontologicky i gnozeologicky ako podradný, pasívny, registrujúci činiteľ, bez možností hlbšie zasahovať do kompetencie objektu.

Takémuto vzťahu oboch základných komponentov poznávacieho procesu zodpovedá a vyhovuje potom len intuitívny spôsob zmocňovania sa povahy sveta (objektu), ktorý sa chápe v oboch prípadoch (v Indii i Číne) principiálne vždy ako nediferencované estetické kontínium (Brahman, Tao). Z týchto dvoch určení povahy a kompetencie objektu a subjektu vyplýva prinajmenšom zistenie, že subjekt tu vystupuje bez hlbšieho určenia svojej ontologickej povahy a gnozeologickej funkcie, je anonymný, a tým je dané aj chybné chápanie korelácie oboch.

Grécke filozofické myslenie prinieslo so sebou a rozvinulo v konkrétnej a diferencovanej podobe nové východisko, novú platformu, ktorá sa tak z teoretického hľadiska, ako aj z praktického zdá byť preukázateľne plodnejšia a cennejšia. Objektívnym sociálnym rámcom vzniku gréckeho filozoficko-teoretického uvažovania o svete bolo vytvorenie otrokársko-demokratického mestského štátu-polis. I. Hrušovský⁴ konštatuje, že „... grécka filozofia síce nevznikla bez predchádzajúcich mytologických štádií, no boli nevyhnutne potrebné isté vonkajšie podnety, ktoré podmienili tento revolučný myšlienkový skok. Ako je známe, došlo k nemu v Iónii, a to práve v časoch, keď prežívala prudký prerod a rozmach hospodárskej a spoločenskej štruktúry“. V priebehu vzniku a rozvoja polis sa dostalo do podvedomia Grékov hlavne nové chápanie sociálnej reality, pozitívnej zákonnosti (nomos), a tým nadobudli Gréci aj nový pohľad na človeka (ako takého), na jeho praktickú i duchovnú aktivitu. To, čo bolo ľudské, začali čoskoro odlišovať od prírodného, od prírody (fyzis). Človek a fyzis boli tým vysunuté na dve rozdielne roviny chápania a vyžiadali si aj diferencované určenie. Hoci Gréci nedomysleli všetky dôsledky tejto novej korelácie subjektu a objektu, postihli aspoň jej určitý základný aspekt:

a) predovšetkým pochopili fyzis — svet ako to, čo je objektívne dané;

b) zároveň objavili subjekt ako „inštitúciu“, ktorá dáva objektu už samotný status existencie, postuluje ho.

³ F. S. C. Northrop, *The Complementary Emphases of Eastern Intuitive and Western Scientific Philosophy* in: *Philosophy — East and West*. Princeton University Press, 1946.

⁴ I. Hrušovský, *Vývin vedeckého myslenia*, Urbánek, Trnava 1942, 23.

Objav diferencie, ktorá na gnozeologickej rovine medzi subjektom a objektom existuje, ako aj ich vzájomnej podmienenosti, im umožnil adekvátnejší prístup k skúmaniu, poznávaniu objektívneho sveta. Postulovanie ako spôsob určovania existencie a povahy predmetu i jeho objektívnej koordinácie prinieslo síce so sebou pre celé európske myslenie nemálo ťažkostí, ale principiálne vylúčilo možnosť iracionálneho ponímania vzťahu objektu a subjektu v procese poznania ako intuície, so všetkými spomínanými nedostatkami. Na druhej strane to malo nesmierny význam pri opodstatnení nielen poznávacej, teoretickej činnosti rozumu, ale vtislo hlbší zmysel tiež celej tvorivej aktivite ľudí gréckej, a tým aj európskej civilizácie.

Vo filozofii sa Gréci snažili vyčerpať a pevne stanoviť povahu a zmysel fyzis, kozmu, sveta najprv v celku, v jednote jeho zložiek, štrukturálnych prvkov, vecí — súcien. Iné stávanie otázok a riešenie problémov im fyzis, javiaca sa prvotne ako niečo nepodmienené, večné, neobmedzené, ani neposkytla. Tak parmenidovské bytie sa bezprostredne manifestuje v „reči“ človeka, ktorý nemôže „hovoriť ináč“. Zdá sa, že tento prvý model deduktívneho uvažovania (ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou po metodologickej stránke ihneď úspešne exploatovala práve sa konštitujúca grécka matematika) v podstate preukázal opodstatnenosť uznania aktívnej teoretickej povahy subjektu — rozumu. Keď eleatská dialektika prerástla v eristickú dialektiku sofistov, sám imanentný vývoj filozofie si vynútil voľbu a aplikovanie nového hľadiska, prístupu. Vznik pojmovej logiky (zásluhou Sokratovou, Platónovou a Aristotelovou) priviedol po filozofickej stránke k pokusom o vyčerpávanie povahy zmyslu bytia, jeho existencie, pomocou prirodzenej štruktúry sveta vecí, individuálnych súcien. Metodologicky to znamenalo postulovanie ich reálnej existencie a ich vykonanie pomocou redukcie na vyššie a najvyššie základné prvky a princípy.

Tak sa už v gréckej filozofii vytvorili predpoklady pre zvláštnu a plodnú spoluprácu medzi filozofiou (ako vedou o najvyšších princípoch bytia a súcien) a špeciálnymi vedami, ktoré sa z nej postupne začali vydeľovať a dostali od filozofie do vena svoj status — boli ustanovené a „legalizované“. Nakoniec sa ukázalo plodným aj vzájomné napätie medzi nimi.

Keď porovnáваме dedičstvo východnej a západnej (gréckej) filozofie a berieme pritom zreteľ na ich samostatný vývoj až do dnešných čias, ťažko očakávať, že sa nájde nejaká spoločná platforma, resp. reč. Aj prenesenie čiastkových koncepcií z jedného organického celku či systému do druhého by znamenalo zmenu jej principiálneho významu či zmyslu. Osobitosť východísk a divergencia ich vývoja vylučuje komplementárnosť ich vzťahu. Bytostná mravná autonómnosť človeka západnej civilizácie je teda nútená hľadať vlastné zdroje prekonávania morálnych a sociálnych problémov spoločnosti a individua-

Я. Мартинка

Настоящая статья является попыткой постичь основные различия между интуитивным мышлением философов Востока и постулативным характером философской и научной мысли на Западе. Заключение этой статьи вытекают из факта, что антропоморфные модели индийской и китайской философий являются последствием неверного определения соотношения между объектом и субъектом, который, между прочим, здесь остается анонимным. Причины этого явления автор видит в социальных и объективных условиях философской рефлексии, отодвинувшей на задний план значение человека как существа общественного и относительно самостоятельного. Только в Греции, в результате образования polis человек приобретает статус относительной самостоятельности, что позволяет в области гносеологии по-новому определить характер соотношения между субъектом и объектом. Благодаря этому философское мышление в рамках западной цивилизации стало критичным, вышло за рамки иррационального и не поддающегося контролю единства бытия и сознания.

Поэтому от внимания философии Запада не ускользнула естественная структура мира. Она (философия) не считает ее бесценной, а, наоборот, определяет ее отдельные элементы и уровни, которые в следствие этого становятся предметом систематического изучения отдельными науками. И таким образом, отдельные научные дисциплины помогают философии создать адекватную картину всей объективной действительности и в итоге также постичь характер мира или смысл бытия. Из всего этого автор делает вывод, что обе линии некомплементарны, дивергентны, как с точки зрения методологии, так и с точки зрения содержания.

NATURE AND INHERITANCE OF PHILOSOPHICAL THOUGHT OF EAST AND WEST

Jaroslav Martinka

An attempt is made to apprehend basic differences between the intuitive philosophical thought of the East and the postulative character of the philosophical and scientific thought in the West. The author's conclusions follow from findings that the anthropomorphic models of Indian and Chinese philosophy are a consequence of an incorrect determination of the relation between object and subject which is still anonymous. The author thinks the causes to be in such social and objective conditions of philosophical reflexion, which repressed the significance of man as a social and comparatively autonomous being. Man is given the statute of relative independence only in Greece, by rise of Polis, which made it possible, on the gnoseological level, to determine the nature of correlation of subject and object in a new way. Consequently, philosophical thought in the frame of Western civilization became critical, exceeded the frame of the irrational and uncontrolable unity of being and consciousness.

Thus, natural structure of the world does not escape Western philosophy which does not devaluate it but constitutes — postulates — its individual elements and planes, which become thereby an object of systematic attention of individual sciences: these aid philosophy in forming an adequate picture of the whole objective reality, and finally also in apprehending the nature of the world or the sense of the existence. The whole investigation leads into an affirmation that both the lines are non-complementary or divergent both from the methodological standpoint and from that of contents.